

BARROS FERREIRA, Manuela / SARAMAGO, João / SEGURA, Luisa / VITORINO, Gabriela (2001): *Atlas Linguístico-Etnográfico dos Açores. Vol. I. A criação de gado. Gado bovino, ovino e caprino. Leite e derivados. O porco e a matança.* Com a colaboração de Ernestina Carrilho e Maria Lobo. Lisboa: Centro de Linguística da Universidade de Lisboa; Angra do Heroísmo: Direcção Regional da Cultura-Açores.

Aquest Atlas de les Açores s'inscriu en principi dins un projecte ampli, l'*Atlas Linguístico-Etnográfico de Portugal & da Galiza* en curs d'elaboració al Centro de Linguística da Universidade de Lisboa, tot i que, per la individualitat d'aquell arxipèlag, resta independent del susdit projecte.

Comprèn disset localitats repartides per les nou illes (Corvo, Flores, Faial, Pico, São Jorge, Graciosa, Terceira, São Miguel, Santa Maria) i han estat seleccionades d'acord amb la personalitat, la dimensió i la distribució de la població no urbana de cada illa. Es basa en un Qüestionari de 4000 preguntes aproximadament (1974, 3 vol.), elaborat sota la direcció del mestre de la dialectologia portuguesa, L. F. Lindley Cintra. Els materials corresponents a la fauna i flora marines, que formaran el vol. IX, responen al Qüestionari de l'*Atlas Linguístico do Litoral Português (ALLP)*, elaborat per una de les autores del volum, Gabriela Vitorino. Les enquestes es van dur a terme d'una manera discontinua: una primera prospecció va fer-se el 1979 i després van continuar el 1981 i 1995-1996; s'han fet d'acord amb els cànons de la bona dialectologia: un informador «principal», que respon les preguntes de caràcter general i un de «secundari» destinat a respondre les preguntes de camps d'especialitat; informadors compresos entre 50-75 anys, d'escassa o nul·la instrucció, equip de quatre investigadors que treballen en conjunt, transcripció fonètica impressionista, gravació de les enquestes, formació d'una base de dades, que permetrà ulteriors explotacions dels materials.

El volum comprèn una introducció on es presenta la metodologia que s'ha seguit en la recollida de dades, els informadors seleccionats, la xarxa de punts, el tractament de les dades, la transcripció fonètica i les característiques dels mapes. La major part d'aquests són de caràcter lexical (137), dividits en capítols (generalitats, bovins, ovins, etc.), i uns pocs (8) són dedicats a aspectes morfofonològics (diferències entre singulars i plurals: *leitão/leitões, leitãs, leitães, leitãos*). Cada mapa porta a l'angle superior dret l'enunciat, estrictement (*queijo* 'formatge') o amb una explicació (*Troca [soro da manteiga]* m. 77; *tocar* «Conduzir o gado» m. 8; *fornagem* «erva verde/erva seca» m. 13), la referència al número del Qüestionari i el número del mapa. Cada illa porta, ombrejat, el seu nom i, d'acord amb els criteris mencionats, varia el nombre de localitats estudiades: una (Corvo, Graciosa, Sta. Maria), dues (Flores, Faial, Pico, S. Jorge, Terceira) o quatre (S. Miguel). Les respostes figuren en transcripció fonètica en aplicació de l'AFI, però amb adaptacions (l'accent fonètic abans de la vocal i no de la síl·laba), algunes que em semblen necessàries (p.e., la distinció entre *r* i *rr*, vibrant simple i vibrant múltiple, que en el sistema canònic són signes no fàcilment distingibles; hem de pensar en la rapidesa d'escriptura en la transcripció *in situ*); a voltes es representen en caràcters vermells respostes diferenciades (com les corresponents a *coalho* 'producte genèric per a quallar la llet' en blau enfront de *coalheira* 'producte extret de l'estómac d'un remugant o l'estómac mateix del remugant' en vermell m. 79) o bé al *fornagem* si és herba verda o herba seca, m. 13). Algunes respostes corresponents a camps d'especialitats han estat recollides en localitats properes on s'ha fet l'enquesta general perquè en aquesta aquella especialitat no era coneguda. S'indiquen convencions gràfiques, algunes ben útils (i no sempre tingudes en compte per altres atles), com és ara la que separa dues variants fonètiques del mateix informador (p'a|t (p'ɔ|t) de la que separa dues variants de dos subjectes diferents (p'a|to; p'a|t); eventualment les convencions apareixen puntualment en un mapa (fletxes amunt i avall sobre la manera de penjar el porc). Els comentaris, situats a la part inferior, comprenen: 1) les formes «normalitzades», ortogràfiques corresponents a les transcrits fonèticament i que són destinades al gran públic, no expert en qüestions lingüístiques (*bezerro, bezerrinho, vitelo, vitelinho, mamote, gueixote*, m. 24); 2) informació complementària, on figuren matisacions a les respostes (a m. 11 *Caminhos do gado*, vegeu diferències entre *canada, caminho, atalho, vereda, azinhalga*), dades sobre mots en relació (a m. 18 noms propis donats als bous: *Picardo, Lagarto, Amante, Trigueiro, Gigante, Brioso*, etc.; a m. 19, noms donats a bous i vaques segons el color de la pell: *chapado, vermelho, -a, calçado, listrado, pombinha*, etc.) o notes de cultura popular, com dites («quando as vacas berram o tempo vira») o descripció de costums com el de la preparació del quall per a fer formatge m. 79 *coalho/coalheira*; o la matança m. 99 *matança* o la formatgera m. 83 *cincho*). Alguna nota complementària resulta molt valuosa de cara a un enfocament diacrònic de cert lèxic: em refereixo al comentari sobre la resposta *atafona* 'estable' (m. 45 *estábulo*): «A atafona era originariamente a dependência onde existia a atafona, antigo sistema de moagem de cereais movido a tracção animal (ainda em uso em algumas localidades, nomeadamente em 7 e 9) e que servia, ao mesmo tempo, de abrigo aos animais que a moviam. Caído em desuso esse sistema de moagem ar-

tesanal, a dependència manteneu el nom i la funció de abrigar el gado». Quan es tracta d'un mot estranger, se sol indicar l'origen (Jtr'apu < anglès *strap* 'corretja' m. 16).

Encara que es tracti d'un domini geogràfic més aviat modest crida l'atenció la variació fonètica (*touro, toiro, tor* m. 21), a voltes en una mateixa localitat (4 variants d'*ovelha* a loc. 5), la qual cosa diu molt a favor de la finesa del transcriptor, així com l'alternança en el tractament fonètic (*palaiolpaio* m. 112 *ceco*).

Per a un observador de fora del domini portuguès, criden l'atenció expressions perifràstiques, repetides en altres llengües, de caràcter eufemístic, com 'està en zel' *està en cio* m. 22 i 88: *está a reinar, anda com os porcos, quer boi, está procurando*, etc., o 'estèril' *machorra* m. 30: *não pega boi, não dá cria*, etc.; o l'eufemisme que evita certs noms, com *toiro* 'verro' m. 87: «se utiliza a penas na presença de pessoas estranhas». Els usos figurats guaiten en casos com *mata-maridos* 'llo-mello' (*lombinho* m. 121); *tomates* 'testicles del corder' (*testículos do carneiro/bolsa* m. 54). Un arcaisme crida l'atenció: *cauda* 'cua' (*rabo* m. 43).

A un observador extramurs, de l'àrea catalana, no li passaran desapercebut interessants paral·lismes: *manjedoura/manjedoura* m. 46 = cat. *menjadora*; *porca* m. 80 = cat. dial. *porca* 'truja'; *foçar* m. 97 = cat. dial. *foçar* 'furgar'; *fressura* m. 116 nota = cat. *freixura*. *Bàcora* «cria do porco» m. 90 a primera vista sembla tenir relació amb el cat. *bacó*; però en realitat la té amb (*al*)*bacora* 'figa primerenca' procedent de l'àrab *albacor* 'precoç', amb canvi d'accent que es dona també en alguns arabismes (cfr. cat. *albardalalbardà*).

No trobem llacunes en aquesta magnífica obra. Excedint-nos críticament, podríem dir que alguna il·lustració no hagués estat sobrerera, bé que eren pocs els referents aptes (*francela, campinha*) atès que la major part no eren fotografiables o eren de general coneixement; potser s'hagués pogut incloure la traducció dels enunciats a altres llengües.

El volum és dedicat a Luís F. Lindley Cintra, tot reproduint emotives paraules del gran dialectòleg portuguès sobre el plaer del contacte cordial amb els informadors: «Recordo paisagens e, enquadrados nelas, homens e mulheres. Diversos como os cenários em que se situavam, contavam-me histórias, diversas também. Ao fim de dois ou três dias sentíamo-nos por vezes verdadeiros amigos, quase irmãos. Eu não tinha podido dar-lhes senão um pouco de atenção, de simpatia. Eles tinham-me dado uma lição magnífica, decisiva para o meu modo de sentir e de pensar a partir daquele momento [...] Se mais nada, no vasto terreno da linguística, conservasse um dia interesse para mim, creio que esta experiência seria só por si suficiente para me obrigar a reconhecer e afirmar que vale a pena o ramo de estudos para que a vida me conduziu» (1962). Els autors del present volum, col·legues admirats del Centre de Lingüística de la Universitat de Lisboa, enriquits amb l'experiència afectiva dels diàlegs fructífers amb els dialectòfons de les Açores, han elaborat amb els materials recollits amb rigor i amor el primer volum d'un atlas modèlic del qual esperem amb impaciència altres futurs volums.